

Асекова С.У.

**НАРЫН ОБЛАСТЫНДАГЫ ЖЕРГИЛИКТҮҮ ӨЗ АЛДЫНЧА
БАШКАРУУНУН СОЦИАЛДЫК АБАЛЫ**

Асекова С.У.

**СОЦИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ
НАРЫНСКОЙ ОБЛАСТИ**

S.U. Asekova

**SOCIAL POSITION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT
OF NARYN OBLAST**

УДК: 354

Макалада Нарын областындагы жергиликтүү өз алдынча башкаруудагы аймактардын учурдагы социалдык абалынын негизги көйгөйлөрү жана аларды чечүү жолдору чагылдырылат.

Негизги сөздөр: Кыргыз Республикасы, Нарын областы, жергиликтүү өз алдынча башкаруу, децентрализация, айыл округу, айыл өкмөтү, жергиликтүү кеңештер, жергиликтүү жамааттар, каржы-экономикалык, социалдык.

В статье освещаются основные проблемы социального развития местного самоуправления Нарынской области и очерчиваются пути их решения.

Ключевые слова: Кыргызская Республика, Нарынская область, местное самоуправление, децентрализация, сельский округ, айыл окмоту, местные кенешы, местные сообщества, финансово-экономический, социальный.

The article highlights the main problems of social development of local self-government of Naryn oblast and outlines ways of their solution.

Key words: Kyrgyz Republic, Naryn region, local government, decentralization, rural district, village administration, local councils, local communities, financial and economic, social.

Коомдук өнүгүүнүн көйгөйлөрүн, социалдык жетишпестиктерди дүйнөлүк, улуттук, аймактык деңгээлде чечүү жергиликтүү өз алдынча башкаруу субъектиси менен тыгыз байланышта. Социалдык-экономикалык маселелердин келип чыгыш себебин аныктап, аларды бирдиктүү кароодо, чечүүдө, маңызына жеткире аткарууда жергиликтүү башкаруунун орду өзгөчө. Кыргыз Республикасынын жергиликтүү өз алдынча башкаруусун өнүктүрүүнүн азыркы этабы өлкөнүн бардык социалдык-экономикалык жана саясий татаал маселелерин өзүнө камтыйт жана көп процесстердин жана чечимдердин болгон карама-каршылыктарын жана бүдөмүктүгүн чагылдырат. Жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү мамлекетти чыңдоого, анын аймактык бүтүндүгүнө, социалдык жана улуттук оор абалдын келип чыгышын азайтууга жана жергиликтүү шарттарга ылайыкташтырылган экономиканы түзүүгө көмөк көрсөтөт.

Калктын социалдык өнүгүү деңгээли эң оболу материалдык байлыктарды түзгөн өндүрүшкө, экономикалык абалга байланыштуу экендиги талашсыз. Кандай гана өлкө болбосун, реалдуу социалдык саясаттын жүргүзүлүшү экономикалык өсүш менен шартталып келет. Ал эми туура аныкталган социалдык саясат экономиканын өсүшүнө өбөлгө түзөөрү

анык. Белгилүү болгондой коомдук жашоонун социалдык чөйрөсү өзүнүн ичине эмгекти, саламаттык сактоону, билим берүүнү, илимди, маданиятты жана башка социалдык мамилелерди камтыйт. Буларды кээде экономикалык мамиледен да айырмалоо кыйынчылыкты туудурат. Мисалы эмгек жеке эле социалдык көрүнүш болуп гана эсептелибестен маанилүү экономикалык категория да болуп саналат. Социалдык мамилелер (социалдык жамаатка карата), саясий талаптар менен митингге чыкканда саясий мүнөзгө ээ болот [1, 155-б].

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын негизги социалдык саясаты жер үлүштөрүн, техниканы, үрөндү натыйжалуу пайдалануу, мал багуу, көмөкчү чарбаны өнүктүрүү, ишкердик кылуу, акы төлөнүүчү коомдук жумуштарга катыштыруу менен ар бир үй-бүлөнүн материалдык абалын жакшыртуу аркылуу жакырчылыкты төмөндөтүүгө багытталышы керек.

Кыргыз Республикасы өз алдынча көз карандысыздыкты алгандан бери Кыргыз Республикасынын Президенти жана Өкмөтү тарабынан узак жана кыска мөөнөттүү ар кандай социалдык программалар иштелип чыгып, ал программалар калктын турмушун жакшыртууга багытталган. 1997-жылы мамлекеттик саясаттын Программасы катары туруктуу адамдык өнүгүүнүн Улуттук стратегиясы кабыл алынган. 1998-2005-жылдарга эсептелген «Аракет» Улуттук программасы айылдын социалдык-экономикалык өнүгүшүнө жана айыл калкынын жакырчылык деңгээлин кыскартууга багытталган. Натыйжада 2001-жылдын 29-майында Кыргызстанды Өнүктүрүүнүн Комплекстүү Негиздери программасы кабыл алынган. 2002-жылы 2003-2005-жылдарга Кедейликти кыскартуунун Улуттук стратегиясы иштелип чыгат. Бул программалардын башкы максаты туруктуу экономикалык өсүштүн жана өнүгүүнүн негизинде, калктын турмуш деңгээлин жогорулатуу, жакырчылыкты кыскартуу болгон [2, 134-б].

Республикада кабыл алынган программаларды аткаруу жана тоолуу Нарын областынын кен байлыктарына, жаратылыш ресурстарына таянып, экономикалык кыйын кырдаалдан чыгуу, калктын жашоо турмушун жакшыртууну көздөгөн жана социалдык-экономикалык жактан өнүгүү концепциясы болгон «Намыс» программасы түзүлгөн. Программанын не-

гизги максаты облустагы калктын социалдык-маданий абалын жакшыртуу, элдин билим деңгээлин көтөрүү, өндүрүштү өнүктүрүү, экономиканы көтөрүү, маданият менен искусствону, улуттук спортту өнүктүрүү, саламаттык сактоо системасын жакшыртуу, улуттук каада-салттарды жайылтуу менен элди ынтымакка, биримдикке баш коштуруу, жаштарды эмгек, ыймандуулук идеяларына тарбиялоо болуп саналган [3, 3-6].

Бүгүнкү күндө Нарын областында калктын жашоо деңгээлин жакшыртууда социалдык чөйрөнүн өнүгүшү чоң таасир берүүдө. Бул багытта иш жүргүзүүнүн көйгөйлөрү болуп транспорттук инфратүзүмдүн алсыздыгы, коммуникациялык байланыштын начар абалы, көпчүлүк аймактарда мобилдик байланыштын жетишсиздиги, таза суу менен камсыз болбогондук, ден соолукту чыңдоочу спорттук комплекстердин, маданий клубдардын, аптекалардын, мончолордун жоктугу саналат.

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 1999-жылдын 6-сентябрындагы «Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 1996-жылдын 24-апрелиндеги «Кыргыз Республикасынын аймагында жергиликтүү өзүн-өзү башкаруунун аткаруу-тескөө органдарын – айыл өкмөтүн түзүү жөнүндөгү» №187 токтомуна толуктоолорду киргизүү жөнүндөгү» №482-токтому менен «Айыл өкмөтү жөнүндөгү Жобо», социалдык жактан коргоо иштери менен толукталып, айыл өкмөтүнүн социалдык коргоо жаатындагы укуктары менен милдеттери кеңейтилди, айыл өкмөтүнүн типтүү штатына, социалдык жактан коргоо боюнча адистин кызматы расмий түрдө киргизилген [4]. Регионалдык жакырчылык картасын түзүү, ар бир айыл өкмөтүндө, кыйла жакыр жашаган айылдарды, андагы жакырчылыктын чегинде жашаган үй-бүлөлөрдүн жана жарандардын санын аныктоого мүмкүндүк берүү менен жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына ар кандай рычагдарды жана экономикалык жактан таасирдүү ыкмаларды пайдалнуу аркылуу бул үй-бүлөлөрдү жакырчылык абалынан чыгаруу боюнча чара көрүүгө мүмкүндүк берет [5, 6-6].

Кыргызстан агрардык мамлекет болгондуктан мамлекеттеги жалпы калктын 65% айыл жергесине туура келет. Бүгүнкү күндөгү калктын социалдык деңгээлинин төмөндүгү, жакырланган калктын негизги бөлүгүн айыл жашоочулары түзгөндүгү жергиликтүү уюмдардын экономикалык базасынын начардыгынан кабар берет. Учурда Кыргыз Республикасынын региондорунда калктын-социалдык-таптык түзүлүшүндө да чоң айырмачылыктар кездешет. Бийик тоолуу Нарын областынын райондорунда калктын курамын бир түрдүү дыйкандар жана айыл интеллигенциясы түзөт. Өлкөдөгү экономикалык жана социалдык өзгөрүүлөр улуттук экономиканын бардык чөйрөсүнө жана калктын жашоо-деңгээлине түздөн-түз таасир берген. Ушул себептерден улам эмгекке жарамдуу калктын бөлүгү шаарга, чет мамлекеттерге кетишкен. Ички жана тышкы миграция болуп көрбөгөндөй өскөн. Кыргыз Республикасы эгемендүүлүк алгандан кийин миграциянын жалпы мамлекеттин экономикасына тийгизген таасири чоң болгон. Ички (негизинен, айылдык райондордон

шаардык райондорго, ошондой эле Бишкек шаарына жана Чүй областынын калк жайгашкан айылдык жерлерине) жана тышкы (негизинен Россия менен Казакстанга) миграциялык агымдын күч алышы жана анын басымдуу бөлүгүнүн айыл жергесине туура келиши бул социалдык эң орчундуу көйгөйлөрдүн бири болууда [6, 4-6]. Көпчүлүк мигранттар ишке жарамдуу жаш курактагы айыл тургундары болгондуктан демографиялык түзүлүштө асимметрия түзүп социалдык тейлөөлөргө суроо-талапты көбөйтүүдө. Жергиликтүү бийлик жер-жерлерде кайра иштетүүчү ишканаларды куруп, жумушчу орундарын камсыз кылмайын, айылдын инфраструктурасын өнүктүрүүнү жолго коймоюн, миграция токтобойт. Эмгек мигранттарын мамлекетке кайтаруу - учурдун башкы милдети.

2011-жылга карата расмий түрдө каттоодон өткөн 100 миңден ашык кыргыз жараны Орусияда, 65 миңи Казакстанда, 30 миңдейи алыскы чет өлкөдө жүрөт. Адистердин пикиринде, бүгүнкү күндө Кыргызстан мигранттардын эсебинен жан багууда. 2010-жылы Кыргызстанга мигранттар тарбынан 1 млрд. 200 млн. АКШ доллары которулган. Бул көрсөткүч Ош областында 28%, Чүй областында 5%, Нарын областында 1%, Талас областында 1%, Жалал-Абад областында 28%, Баткен облусунда 6%, Ысык-Көл областында 2%, Бишкек шаарында 42% түзгөн [7, 6-6]. Бул пайыздык көрсөткүчтө Нарын областына көп сумма которулбагандыгынын себеби, башка областарга салыштырмалуу тышкы миграцияга караганда ички миграциянын агымы жогору. Ички миграциянын жогору болушу эгемендүүлүктү алгандан бери эле басымдуу орун алып келүүдө. 1995-жылы область боюнча 6464 адам кетсе, 1457 адам областка кирген. Кеткендердин 82 пайызын ички миграция түзгөн. Миграциялык агымдын басымдуу бөлүгү Ат-Башы району менен Нарын шаарына тийиштүү болгон [8, 48-6]. Ал эми 2009-жылы тышкы миграция 380 адамды түзсө, ички миграцияга 3596 адам чыккан [9, с.71-75]. Бирок областын көптөгөн айыл округдарында жумуш орундарын түзүү маселеси каралбай, чечилбей, жакыр жана көп балалуу үй-бүлөлөргө даректүү жардам начар болуп жатат. Көп учурда айылдан кеткендер үйүн, жерин кароосуз калтырып кетип, жерин пайдалануу боюнча Айыл Өкмөттөрүнө маалымат беришпейт. Ошол эле учурда барган жерине жер бөлүп бергиле, турак жай менен камсыз кылгыла деген талаптарды коюшат. Мына ушуга байланыштуу областын айыл округдары ички миграцияны жөнгө салуу боюнча программа түзүп, айыл тургундарынын жашоо-шартын жакшыртуу боюнча чараларды көрүү аракетин жасашууда.

Жумушсуздук – бул Нарын областынын жергиликтүү өз алдынча башкаруусундагы эң көйгөйлүү социалдык орчундуу маселелерден. Область боюнча жумушсуз адамдардын саны 4374 адам түзүп, анын ичинен 2138 аялдар болуп, 1798 адам жумушсуздук жөлөк пулун алууда. Жумушсуздар үчүн Кыргыз Өкмөтү Нарын областына коомдук иштерди, кесиптик кайра даярдоону жана кичи насыяларды берүүнү уюштуруп келет. 2011-жылга ушул иштерге карата 7 млн. 494 миң сом бөлүнүп берилген. Бул аз да болсо

социалдык муктаждыктарды басаңдатуу аракетин болуп эсептелет [10].

Областагы басымдуу жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары ар кандай долбоорлорду жазып, инвестицияларды тартууга толук сабаттуу болуп калышкан. Жергиликтүү демөөрчүлөрдүн да өз айылына кошкон салымын баса белгилеп кетүү абзел. Бирок бардык көйгөйлөрдү пайда кылган жумушсуздук маселесин чечүү анча жолго коюлбагандай. Өнүгүү багытындагы башкы кадамды жумушсуздукту чечүү жаатына койсо социалдык-экономикалык абалдын жакшыртылышына өбөлгө болмок. Бүгүнкү күндө айыл жергесиндеги ортоңку класс болуп эсептелген жашоочулардын негизги бөлүгүнүн абалы чеке жылытаарлык эмес. Областагы айылдардын көпчүлүгүн демографиялык жактан кары-картаңдарга, жаш балдарга кошсо болот. Себеби жаштар ички жана сырткы миграциянын толкунун түзүүдө. Эгер кайра иштетүүчү чакан ишканаларды ишке киргизип, жумуш орундары түзүлсө сыртка чыгып кеткен жаштарды кайрып алууга мүмкүндүк түзүлөт эле.

Кыргызстандын башка аймактарына салыштырмалуу жакырчылыктын деңгээли боюнча жогорку көрсөткүчтөр Талас, Нарын, Баткен областарына туура келген. Нарын областында 1996-жылы калктын 60,7% ти, 2000-жылы 81,4% ти, 2002-жылы 67,8% ти жакырчылыкта жашаган [11, с.12]. Айыл округдарынын басымдуу бөлүгүндө айыл чарба ишмердүүлүгүнөн сырткары киреше табуунун башка булактары жоктугунан улам социалдык абалынын төмөндөшүнө таасир эткен.

Областын жергиликтүү өз алдынча башкаруусунда жакырчылык көйгөйнө карата ар кандай ишчаралар жүргүзүлүүдө. Мисалга алсак Бишкек шаарында жакырчылыктын деңгээли 38 пайызды, Нарын областында 90 пайызды түзгөн. Областын да айылдарындагы пайыздык көрсөткүч ар башка деңгээлде болгон. Жергиликтүү бюджеттин тартышсыздыгы, өзүн-өзү актабагандыгы дайыма эле тиешелүү деңгээлде көйгөйлөрдү чечүүгө мүмкүндүк бере бербейт. Ал эми мамлекет тарабынан бөлүнгөн жөлөк-пул кийим-кечесин бүтөмөк тургай, тамак-аш керектөөсүн да канааттандыра албайт. Колунда жок айыл тургундарынын күнүмдүк тамагы нан менен карандай чай. Организмге ылайык жетиштүү тамакты кабыл албагандык ар кандай оорулардын да санын көбөйтүүдө. Бир социалдык көйгөй өзүнүн артынан тармактуу көйгөйлөрдү жаратууда.

Нарын областындагы айылдык округдардын жакынкы аралыктагы өнүгүү багыттарынын негизги максаты – бардык тармактардын натыйжалуу иштөөсүн, келечекте айылдык округдун экономикасынын стабилдүү өнүгүүсүн камсыз кылуу аркылуу региондогу калктын жакырчылыгын кыскартуу жана социалдык абалын жакшыртуу, башкача айтканда «Күчтүү регион - күчтүү мамлекет» чакырыгына багыттап иш алып баруу саналат.

Адатта борбордон алыс, бийик тоолуу, климаттык шарты катаал айыл-кыштактардын түйшүгү,

социалдык көйгөйү көп болору белгилүү. Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун башкы белгиси өзүн-өзү камсыз кылуу болгондуктан өз алдынчылыкты жоготуп албоо үчүн биринчи кезекте тармактуу экономиканы алдыга коюп, мамлекет, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, жергиликтүү жамааттар жана жергиликтүү тургундар тарабынан колдоого алынып өнүксө, социалдык көйгөйлөр өзүнөн-өзү чечилет эле. Мамлекет тиешелүү мыйзамдык актыларды кабыл алып, социалдык чөйрөдөгү экономикалык мамилелерди жөнгө салып, социалдык саясатты ишке ашырыш үчүн социалдык тейлөөдө каржы маселесин туура чечип бербегендиктен социалдык көйгөйлөр тармактуу көйгөйлөрдү жаратты. Жумушсуздук, жакырчылык, миграциялык агым, кылмыштуулуктун өсүшү – бул Нарын областындагы чиеленген, тутумдашкан социалдык көрүнүш болгондуктан бул кырдаалдан чыгуунун так механизмдери алигиче иштетиле элек.

Кыргызстандагы жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүүнүн азыркы этабы өлкөнүн бардык социалдык-экономикалык жана саясий татаал маселелерин өзүнө камтыгандыктан, жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү маселеси келечекте мамлекетти чыңдоого, анын аймактык бүтүндүгүнө, социалдык жана экономикалык оор абалдын келип чыгышын азайтууга, жергиликтүү шарттарга ылайыкташтырылган экономиканы түзүүгө көмөк көрсөтөт деген ойдобуз.

Адабияттар:

1. Чиркин В.Е. Государственное управление. Элементарный курс. - М.: Юрист, 2002. - С. 320.
2. Бектемирова, А.К. Нарын облусунун социалдык-экономикалык турмушу. - Бишкек, 2010. - 52-б.
3. Нарын облусунун 1999-2001-жылга социалдык-экономикалык өнүгүшү жана экономиканы турукташтыруу боюнча «Намыс» программасы. - Нарын, 1999. – 6-б.
4. Постановление Правительства Кыргызской Республики от 24 апреля 1996 года. «Об образовании на территории Кыргызской Республики исполнительно-распорядительных органов местного самоуправления айыл окмоту (сельская управа). //Нормативные акты Кыргызской Республики 1996. - №4. - С.52. // Свободные горы. - 1996. - №65.
5. Сборник нормативно-методических документов для специалистов по социальной защите в айыл окмоту (сельской управе). - Бишкек, 1999. - 6-б.
6. Исаев, К. Мекенден кеткен кыргыздын нагыз абалы. // Көк Асаба. - 2011. - №20. - 4-б.
7. Кыргызстан мигранттар эсебинен жан сактоодо. // ДЕ-Факто 22-дек. 2011. – 6-б.
8. Социально-экономическое развитие Нарынской области 1995-1999 гг. - Нарын, 2000. - 48 с.
9. Демографический ежегодник Нарынской области 2004-2009гг. - Нарын, 2009. - 75 с.
10. Нарын облустук мамлекеттик администрациясынын учурдагы архиви. Социалдык коргоо жана саламаттык сактоо бөлүмүнүн отчету.
11. Исаев К. Народонаселение: качество жизни и здоровье. - Бишкек, 2002. - Ч. 1. - С. 205.

Рецензент: д.и.н., профессор Курбанова Н.У.